

ABŞERONUN SUVARILAN BOZ-QONUR TORPAQLARI ŞƏRAİTİNDƏ GÜBRƏ NÖVLƏRİ VƏ NORMALARININ "AZƏRBAYCAN ZEYTUNU" SORTUNUN MƏHSULDARLIĞINA VƏ KEYFİYYƏTİNƏ TƏSİRİ

Ə.S. CƏFƏROV

AMEA Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutu

Zeytun-zeytunçiçəklilər fəsiləsinə aid olub dünya florasında 60-a qədər növü vardır. Bu növlərin ekolojiyyəti yabanı, həmişə yaşıl ağac və kol bitkisi-dir. Bunlardan bir növü mədəni hala keçirilərək geniş surətdə əkilib becərilir.

Zeytun qədim tarixə malik müqəddəs bitkidir. Nuhun tufanı sakitləşəndən sonra Ağgöyərçin Zeytun ağacından budaq götürüb Həzrəti-Nuha hədiyyə aparır. O zamandan ağ göyərçin və zeytun əmin-amanlıq rəmzi kimi tanınır. Zeytunun ən böyük plantasiyaları İspaniyada, İtaliyada, Türkiyədə, Portuqaliyada, Yunanıstanda, Tunisdə, Əlcəzairdə, Mərakeşdə, Kırmda, Türkmənistanda, Gürcüstanda və Azərbaycandır. Türkiyədə bu günə 107 mln zeytun ağacı var və 200 mln yeni zeytun ağacının əkilməsi planlaşdırılır. İndi Türkiyə ildə 240 min ton zeytun yağı istehsal edir, İspaniyada isə bu rəqəm 1.5 mln tondur.

Azərbaycanda zeytun qədim tarixə malikdir. Hazırda Nardaranda yaşı 250-ni ötən və bu gündə bar verən zeytun ağacı vardır. Abşeronda sənaye əhəmiyyətinə malik zeytun əkinlərinin sahəsi (1988-ci il) 2400 hektara çatdırılmışdır. Zeytun bağlarının sahəsinin 10000 hektara çatdırılması nəzərdə tutulmuşdur. 2005-ci ildə Ekologiya və Təbii sərvətlər nazirliyinin «3MS LTD» Zeytunçuluq şirkətinin köməkliyi ilə 500000 Zeytun çubuqları hazırlanmış və Respublikanın ayrı-ayrı zonalarında əkilib becərilir. El jurnalının 10-cu Nəsr, sentyabr 2003, L nüsxəsində Al Bano "eldən elə" adlı yazısında göstərir ki, mən hazırda 4000 zeytun ağacının və malikənin sahibiyəm. Yeri gəlmişkən əgər Apuliyada (İtaliya) adamların sərvəti neçə ədəd zeytun ağacı olmasıyla ölçülür. Bu say 5-10 ədəddirsə, kasıbdır əgər 30-dursa, deməli, sahibi az-maz imkanlı şəxsdir. Azərbaycan K/T Nazirliyinin bağçılıq və subtropik bitkilər institutunun Abşeron Təcrübə Stansiyası və EMA şirkəti 20-ə yaxın yeni məhsuldar zeytun sortları xaricdən gətirib və onları Abşeron şəraitində əkilib becərilirlər.

Hal-hazırda Abşeronda köhnə Zeytunçuluq Sovxozunun bazasında «3MS LTD» Zeytunçuluq Şirkəti yaradılmışdır ki, bununla nəzdində xüsusi zeytun emal edən konserv zavodu fəaliyyət göstərir. Şirkət və başqa müəssisələr tərəfindən Azərbaycanda ildə 1800 ton zeytun meyvəsi və 200 ton zeytun yağı istehsal edilir.

Türkiyədə adambaşına ildə 1 kq zeytun yağı işlənilirdi halda bu rəqəm Yunanıstanda 21 kq, İtaliyada 11.5 kq, İspaniyada 10.4 kq-dır. Azərbaycanda isə bu rəqəm 0.025 kiloqramdır. Zeytundan alınan yağ yeyinti sənayesi üçün mühüm əhəmiyyətə malik olmaqla, qiymətli konservlərin hazırlanmasında istifadə edilir, baş-

qa yağlara nisbətən zeytun yağı insan orqanizmi tərəfindən çox yaxşı mənimsənilir. Ondan qara ciyər və mədə bağırsağ xəstəliklərinin müalicəsində, təbabətdə müxtəlif preparatlar, ətriyyat sənayesində, sabun və kremlərin hazırlanmasında istifadə edilir. Konservləşdirilmiş göy və yetişmiş qara meyvələri yüksək kalorili olub yeyinti sənayesi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onun ayrı-ayrı hissələrində 6.8-15% -ə qədər zülal, 9.9-70.3% -ə qədər sulu karbonlar, (A; B; C) vitaminləri və orqanizm üçün zəruri olan digər maddələr vardır.

Zeytun ağacları həmişə yaşıl, açıq-gümüşü, tünd yaşıl, sıx yarpaqlara malik olduğundan şəhər və xiyabanların yaşıllaşdırılmasında, o cümlədən Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin yaşıllaşdırılmasında geniş istifadə olunur. Bar verən zeytun ağaclarına qulluq suvarmadan ağacların cərgə arasını və dibini yumuşaltmadan və gübrə verməkdən ibarətdir. Zeytun toxumla, vegetativ qələmlərlə, pöhrələr və calaqla çoxaldılır. Vegetativ çoxalmaqla odunlaşmış ən çox hallarda isə 1 illik yaşıl qələmlərdən istifadə edilir. Qələmlər 25-30 sm uzunluqda kəsilərək bir baş torpağa əkilir, kök tutduqdan sonra çıxarılaraq sahəyə basdırılır. İstixanalarda isə diametri 5-7 mm-dən az olmayan 1 illik cavan zoğlar, payızda və yazda 10-12 sm uzunluqda qələmlər kəsilərək, istiliyi 18-20°C olan istixanalarda təmiz quma sıx bastırılır, üstü plyonka və ya şüşə çərçivələrlə örtülür, rütubəti saxlamaq üçün hər gün qələmlərə su çilənir. 3-4 həftədən sonra onlar kök verməyə başlayır. Kök vermiş qələmlər sonradan şitilliyə və tinkliyə köçürülür, 1-2 yaşlı tinklər sahələrə daimi yerinə köçürülür.

Zeytun bağları sortlardan, aparılacaq aqrotekniki tədbirlərdən asılı olaraq 4x4, 6x6 və 7x7 metr sxemində əkilə bilər. Bar verən zeytun bağlarına qulluq ağacların cavanlaşdırılmasından ibarətdir ki, bunun üçün dərin budama aparılır boy vermə qabiliyyətini itirmiş hər ağacın 1/2 hissəsindən artıq olmayaraq kəsilir, bununla ən əvvəl qurumaqda olan, qurumuş cətiri sıxlaşdıraraq artıq budaqlar kənar edilir.

Zeytun ağacı uzun ömürlü olub yaxşı qulluq edildikdə yüksək məhsul vermə qabiliyyətini saxlayır.

Zeytun bağları altında olan torpaqların münbitliyini, fiziki xassələrini qoruyub saxlamaq, bağların cərgə aralarının və ağac diblərinin yumşaq saxlanmasıdan ibarətdir. Bunun üçün ən başlıcası aqrotekniki tədbirlərdən biri cərgə aralarını qara herikdə (bitkisiz şum) saxlamaq və ya cərgə aralarına sideratlar əkilər şumlamaqdan ibarətdir. Cərgə aralarına paxlalı və dənli bitkilər payızda əkilib, yazda aprelədən gec olmayaraq şumlanıb torpağa qarışdırılır. Qara herik və ot əkini

üçün torpaq 15-18 sm dərinlikdə şumlanır. Qara herik və ot qarışığı əkinindən qabaq sahələrə 20 ton üzvi gübrə verilir. Ağacların gövdə ətrafı payızda 8-12 sm dərinlikdə bellənir vegetasiya dövründə isə hər suvarmadan sonra əmələ gəlmiş alağ otlarından təmizlənir ki, bunlar da aerasiyaya və su keçirməyə həssas olan köklər havalandırılsın və nəmliklə təmin olunsun.

Zeytun ağacları başqa k/t bitkiləri kimi torpaq münbitliyinə və gübrəyə tələbkardır. Abşeronda zeytun ağaclarının becərilməsinin tarixi qədim olmasına baxmayaraq, zeytun bağlarının və tinkliyinin üzvi və mineral gübrələrə tələbatı sahəsində heç bir elmi tədqiqat işi aparılmamış zeytuna aid ədəbiyyatlarla verilmiş gübrələnməyə aid məsləhətlər dünya ədəbiyyatından götürülmüşdür. Ona görə də biz 2003-cü ildən başlayaraq, bar verən zeytun bağlarının və onun şitilliklərinin üzvi və mineral gübrələrə tələbatını, ayrı-ayrı gübrə növlərinin və dozalarının zeytun meyvələrinin sənaye emalı üçün lazım olan keyfiyyət göstəricilərinə təsirinin öyrənilməsinə qarşımıza məqsəd qoymuşuq. Zeytun bağlarının və şitilliklərinin gübrələnməsi təcrübələrini «3MS LTD» Abşeron zeytunçuluq şirkətində (Hövsan qəsəbəsində) yerli «Azərbaycan zeytunu» sortu ilə 4 təkrarda 7x7 sxemi əkilmiş 12 illik ağaclar üzərində aparmışıq. Zeytun bağlarının gübrələrə olan tələbatını öyrənmək üçün Abşeronda yayılmış və böyük ehtiyata malik üzvi tərkibli tullantı və ehtiyatlardan istifadə edilmişdir.

Təcrübədə işlədilmiş qarışıq peyinin tərkibində 0.54% azot, 0.28% fosfor, 0.60% kalium, üzvi maddə 21% olmaqla, üzvi gübrə kimi zeytun altındakı torpaqlara verilmişdir. Zeytun ağaclarına verilmiş yaxantı sularının quru qalığının YSQQ tərkibində 52% quru maddə, 36% üzvi maddə, azot 3.8%, fosfor 2.6%, kalium 2% olmaqla çoxlu miqdarda başqa xeyirli maddələr və mikroelementlər mövcuddur.

Təcrübə üçün alınmış Abşeron kompostunun tərkibində 40% bərk məişət tullantısı, 30% yaxantı sularının quru qalığı, 10% peyin, 15% bitki qalıqları, 3% kül, 1.95% azot, 1.37% fosfor, 1.63% kalium, üzvi maddənin miqdarı 24% təşkil edir.

Abşeron kanalının lil qalığı-sapropel təmiz su yataqlarında bitki, heyvan orqanizmlərinin və həmçinin su, külək vasitəsilə gətirilmiş üzvi hissəciklərdən toplanmış, üzvi maddə ilə, mineral maddələrin biokimyəvi, mikrobioloji, fiziki-kimyəvi proseslərə uğramasından yaranmış qalıqdır.

Sapropelin keyfiyyəti onun tərkibindəki bitki üçün lazım olan qida maddələrinin miqdarından asılıdır.

Lil qalığının tərkibindəki qida maddələri bitki üçün asan mənimsənilən formada, yəni uzun müddət suda qaldığından onlar hidroliz olunan formaya keçir, lil qalığının özü isə suda asanlıqla həll olur.

Lil qalığı torpaqların münbitliyini bərpa etmək və artırmaq üçün lazım olan üzvi birləşmələrlə zəngindir, bitkilərin qidalanması üçün zəruri olan azot, fosfor

və kaliumun miqdarı üzvi gübrələrin, yəni peyinin tərkibindəkindən xeyli artıqdır.

Lil qalığı başlıca olaraq üzvi və mineral gübrə kimi (duzdan yuyularkən fasiləsiz əkilib becərilərkən) münbitliyini itirmiş torpaqların münbitliyinin bərpası üçün hər tərəfli təsir göstərən kompleks gübrədir.

Qida maddələrinin optimal, bioloji nisbətində görə bu gübrə ilə gübrələnən bitkilərə lil qalığı nə artıqlıq, nə də azlıq edə bilər, ona görə də, bu lillə torpaqların gübrələnməsi qorxulu deyil.

Lil qalığı- sapropel uzun müddətli təsirə malik olmaqla, yuyulan meliorasiya olunmuş torpaqlarda daha səmərəlidir, ətraf mühitin ekoloji göstəricilərinə müsbət təsir göstərir. Alağ otu toxumlarından təmizdir, tərkibində antibiotiklər olmaqla, xəstəlik törədici mikroorqanizmlərə qarşı təsir edicidir, radioaktiv maddələri udmaq qabiliyyətinə malikdir.

Sapropel tərkibində üzvi maddə -21%, humus-13%, kül-79%, ümumi azot-1.50%, fosfor 0.17%, kalium-3% və bir çox mikroelementlər, xeyli mikroorqanizmlər, fermentlər mövcuddur.

Abşeronun suvarılan boz-qonur torpaqları şəraitində Gübrə növləri və normalarının "Azərbaycan Zeytunu" sortunun bəzi biometrik və fizoloji göstəricilərinə təsiri 1 sayılı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 1.

Abşeronun suvarılan boz-qonur torpaqları şəraitində gübrə növləri və normalarının "Azərbaycan Zeytunu" sortunun bəzi biometrik və fizoloji göstəricilərinə təsiri

Sıra №	Təcrübələrin Variantları	Bir illik Budaqların				Yarpaqların	
		Uzunluğu sm-lə	Üzərindəki buğumların sayı ədədlə	Üzərindəki tumurcuqların sayı ədədlə	Qalınlığı mm	Uzunluğu sm-lə	EHİ sm-lə
1	Nəzarət gübrəsiz	9,0	6,5	13,1	375	6,1	1,35
2	Peyin 20 t/ha	9,2	6,8	13,8	378	6,4	1,40
3	Abşeron kanalının lil qalığı 20 t/ha	9,2	6,9	13,9	380	6,6	1,45
4	Abşeron kanalının lil qalığı 40 t/ha	9,3	7,0	14,0	400	6,8	1,50
5	Yaxantı sularının quru qalığı (YSQQ) 20 t/ha	9,3	6,8	13,9	390	6,7	1,48
6	N ₁₀₀ P ₆₀ K ₁₂₀ (20 ton peyinə ekvivalent)	9,5	6,9	14,1	410	7,2	1,52
7	N ₃₀ P ₃₀ K ₆₀ + 20 t/ha Ab. kanalının lil qalığı	9,6	7,1	14,2	415	7,5	1,55
8	Abşeron kompostu 20 t/ha	9,3	6,8	13,9	390	6,8	1,48

Abşeronun suvarılan boz-qonur torpaqları şəraitində gübrə növləri və Normalarının ayrı-ayrı illərdə "Azərbaycan Zeytunu" sortunun məhsuldarlığına təsiri

Sıra №	Təcrübələrin Variantları	Təkrarlar üzrə məhsul h/senterla					Artım		Cəmi
		I	II	III	IV	Orta	h/s	%	
2003-cü il									
1	Nəzarət gübrəsiz	34	35	38	37	36	—	—	144
2	Peyin 20 t/h	38	39	42	41	40	4	11	160
3	Abşeron kanalının lili 20 t/ha	40	41	44	43	42	6	16	168
4	Abşeron kanalının lili 40 t/ha	41	42	45	44	43	7	19	172
5	YSQQ 20 t/ha	40	42	46	44	43	7	19	172
6	N100P60K120 (20 ton peyinə ekvivalent)	42	44	50	48	46	10	27	164
7	N50P30K60+Abşeron Kanalının lili 20t/ha	45	45	46	48	46	10	27	184
8	Abşeron kompostu 20 t/ha	42	43	46	45	44	8	22	176
HCP095=4,99 sen/ha		P=3,93%			V=7,86%				

2004-cü il

1	Nəzarət gübrəsiz	37	37	38	36	37	—	—	148
2	Peyin 20 t/h	39	40	39	38	38	1	3	154
3	Abşeron kanalının lil qalığı 20 t/ha	40	42	38	40	40	3	8	160
4	Abşeron kanalının lil qalığı 40 t/ha	42	43	46	45	44	7	19	176
5	YSQQ 20 t/ha	40	41	43	44	42	5	13	168
6	N100P60K120 (20 ton peyinə ekvivalent)	42	43	45	46	44	7	19	176
7	N50P30K60+Abşeron Kanalının lili 20t/ha	46	45	49	48	47	10	27	188
8	Abşeron kompostu 20 t/ha	40	41	43	44	42	5	14	168
HCP095=2,11 s/ha		P=1,75%		V=2,11 s/ha					

2005-ci il

1	Nəzarət gübrəsiz	33	34	36	37	35	—	—	140
2	Peyin 20 t/h	37	38	40	41	39	4	11	156
3	Abşeron kanalının lili 20 t/ha	39	40	42	43	41	6	17	164
4	Abşeron kanalının lil qalığı 40 t/ha	43	44	46	47	45	10	29	180
5	YSQQ 20 t/ha	39	40	42	43	41	6	17	164
6	N100P60K120 (20 ton peyinə ekvivalent)	44	43	47	46	45	10	29	180
7	N50P30K60+Abşeron Kanalının lili 20t/ha	44	44	46	46	45	10	29	180
8	Abşeron kompostu 20 t/ha	41	42	44	45	43	8	23	1762
HCP095=0,71 sen/ha		P=0,57%		V=1,15%					

Cədvəl 3.

Gübrələrin növlərinin və normasının zeytun bağlarının meyvələrinin kimyəvi tərkibinə təsiri

Sıra №	Meyvələrin Kimyəvi Tərkibi				
	Xam yağ %	Xam zülal %	Sulu karbonlar %	Kül %	Su %
1	51	10	12	6	21
2	55	12	14	7	12
3	55	12	15	8	10
4	56	13	16	5	10
5	56	12	16	7	9
6	57	12	15	4	12
7	58	14	17	4	7
8	57	12	16	7	8

Cədvəldən göründüyü kimi zeytun ağaclarının bir illik budaqlarının uzunluğu gübrələrin növündən və normasından asılı olaraq 0,2-0,6 sm gübrəsiz Nəzarətə Nisbətən artıq olmuşdur.

Bir illik budaqların üzərindəki buğumların sayı orta hesabla 0,3-0,6 ədəd artmışdır,üzərindəki tumurcuqların sayı verilmiş gübrə növləri və normalarından asılı olaraq 0,7-1,1 ədəd gübrəsiz Nəzarətə Nisbətən çox olmuşdur.

Gübrə Növləri və Normalarından asılı olaraq Zeytun ağacının yarpaqlarının qalınlığı 3-40 mkm,uzunluğu 0,3-1,4 sm,eni 0,05-0,20 sm gübrəsiz Nəzarətə Nisbətən artmışdır.

Cədvəl 2.

Abşeronun suvarılan boz-qonur torpaqları şəraitində gübrə növləri və normalarının ayrı-ayrı illərdə "Azərbaycan Zeytunu" sortunun Məhsuldarlığına Təsiri 2 sayılı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi zeytun ağaclarının Abşeronun boz-qonur torpaqlarında,suvarma şəraitində orta hesabla gübrəsiz nəzarət variantında hektardan 36 sentner təşkil etdiyi halda hektara 20 ton peyin variantında 39 sentner, 20 ton Abşeron kanalının lil qalığı verilmiş variantda 41 sentner, 40 tonda 44 sentner,20 ton yaxantı sularının quru qalığı (YSQQ) verilmiş variantda 42 sentner,20 ton peyinin tərkibindəki qida maddələrinə ekvivalent olaraq verilmiş N₁₀₀P₆₀K₁₂₀ variantında-45.0 sentner,10 ton peyinə ekvivalent olaraq verilmiş N₅₀P₃₀K₆₀ variantına 20 ton Abşeron kanalının lil qalığı əlavə edildikdə isə 46.0 sentner, hektara 20 ton tək Abşeron kompostunun verilməsindən isə

məhsuldarlıq hektardan 43.0 sentnerə çatır.

Verilmiş gübrələrin norma və nisbətlərinin zeytun meyvələrinin ətli hissələrinin artmasına təsirinin öyrənilməsindən məlum olmuşdur ki, 20 t/ha peyin variantında meyvələrin əsas məhsulu olan ətli hissə-2%, 20 ton/ha Abş. kanal. lili qalığı variantında-3%, 40 t/ha lil qalığında-3%, 20 t/ha YSQQ variantında-2%, N₁₀₀P₆₀K₁₂₀ variantında-4%, N₅₀P₃₀K₆₀ + 20 t/ha lil qalığı variantında-5%, 20 t/ha Abşeron kompostu variantında isə 3% nəzarətə (51%) nisbətən artmışdır.

Zeytun ağaclarına verilmiş üzvi və mineral gübrələrin təsirindən zeytun meyvələrində xam yağ çıxımı xeyli artır.Belə ki,xam yağ çıxımı gübrəsiz nəzarətdə 51% təşkil etdiyi halda 20 t/ha peyin variantında 55%, yəni 4% çox, 20 t/ha lil qalığı variantında 55%,yəni nəzarətə nisbətən 4% çox olmuşdur,40 t/ha lil qalığı variantında 56%,yəni 5% nəzarətə nisbətən artmışdır.Hektara 20 ton yaxantı sularının quru qalığında 56%,yəni 5% nəzarətə nisbətən çox, N100 P60 K120 variantda-57%,yəni 6% nəzarətə nisbətən çox xam yağ alınmışdır.Mineral gübrələrin (N50 P30 K60) hektara 20 t lil qalığı ilə birlikdə verilməsindən 58% yağ,yəni 7% nəzarətə nisbətən çox xam yağ alınmışdır.Hər il hektara 20 ton Abşeron kompostu verilmiş variantlarda xam yağ çıxımı 57% təşkil etmişdir ki,bu da gübrəsiz nəzarətə nisbətən 6% çoxdur.

Zeytun meyvələrinin başqa göstəriciləri də veril-

Gübrələrin növlərinin və normasının zeytun meyvələrinin ətli və toxum hissələrinin məhsuldarlığına və onlardan yağ çıxımına təsiri

Sıra №	Təcrübə-lərin Variantları	Zeytun Meyvələrinin hissələri və onlardan yağ çıxımı													
		Məhsul h/s	Meyvənin ətli hissəsi			Meyvənin Toxumu və ləpəsi				Hektard an alınmış məhsuldan yağ çıxımı cəmi		Nəzarətə nisbətən artım			
			%	Senter	Tərkibində Yağ %	Ətli hissə-dən yağ senterlə	Toxum çıxımı %-lə	Toxum h/s	Toxumun tərkibində yağ %-lə	Toxumdan yağ senterlə					
											Senterlə			%-lə	Senterlə
1	Nəzarət gübrəsiz	36	51	18,36	51	9,36	49	17	6	1,02	10,38	28,8	·	·	
2	Peyin 20 t/ha	39	53	20,67	52	10,74	47	18	7	1,26	12,00	30,8	2,0	7	
3	Ab.kan.lili 20 t/ha	41	54	22,14	52	11,51	46	18	7	1,26	12,77	31,1	2,3	8	
4	Ab.kan.lili 40 t/ha	44	54	23,76	53	12,59	46	20	8	1,60	14,19	32,2	3,4	12	
5	YSQQ 20t/ha	42	53	22,26	52	11,57	47	19	8	1,52	13,09	31,2	2,4	8	
6	N ₁₀₀ P ₆₀ K ₁₀₀ (20 t peyins ekv.)	45	55	24,75	53	13,11	45	20	8	1,60	14,71	32,7	3,9	13	
7	N ₅₀ P ₃₀ K ₆₀ + 20 t/ha A.K.L	46	56	25,76	53	13,65	44	20	9	1,80	15,45	33,6	4,8	17	
8	Abşeron kompostı	43	54	23,22	52	12,07	46	19	7	1,33	13,40	31,2	2,4	8	

miş gübrələrin təsirindən xeyli artmışdır, belə ki, 20 t/ha peyin variantında xam zülal 12%, sulu karbon-14%, kül-7%, 20 t/ha Abşeron kanalının lil qalığı verilmiş variantda xam zülal 12%, sulu karbonlar 15%, kül 8%, 40 t/ha lildə xam zülal-13%, sulu karbonlar-16%, kül-5%, 20 t/ha YSQQ-da xam zülal-12%, sulu karbonlar-16%, kül-7%, 20 ton peyində ekvivalent olaraq N₁₀₀P₆₀K₁₂₀ dozasında mineral gübrə verilmiş variantda xam zülal-12%, sulu karbonlar-15%, kül-4%, N₅₀P₃₀K₆₀ (10 t peyinə ekvivalent) mineral gübrəyə 20 t/ha Abşeron kanalının lil qalığı qarışdırılmış variantda xam zülal-14%, sulu karbonlar-17%, kül-4%, 20 t/ha Abşeron kompostu variantında xam zülal-12%, sulu karbonlar-16%, kül-7% olduğu halda bu göstəricilər gübrəsiz nəzarət variantında müvafiq olaraq 10,12 və 6% təşkil etmişdir. Burdan belə nəticəyə gəlmək olar ki, verilmiş gübrələrin növündən və dozasından asılı olaraq zeytun meyvələrinin keyfiyyət göstəriciləri xeyli artmışdır.

Zeytun ağaclarına verilmiş üzvi gübrələrdən ən çox artım hektara 40 ton kompleks üzvi gübrə olan Abşeron kanalının lil qalığı və onun mineral gübrələrlə birlikdə verilməsindən alınmışdır ki, burada zeytun ağaclarının məhsuldarlığı 22-27%, meyvələrin ətli hissəsi-6-10%, xam yağ çıxımı 5-7%, xam zülal-3-4%, sulu karbonlar-4-5% artmış, kül çıxımı isə-2% nəzarətə nisbətən azalmışdır. (hansı ki, bu göstəricilər müvafiq olaraq nəzarətdə 36,0; 51,0; 51,0; 12,0% təşkil edir) olmuşdur.

Bununla yanaşı üzvi və mineral gübrələrin növ və dozalarının zeytun bağlarının hər hektarından istehsal oluna biləcək xam yağın miqdarına təsiri hesablanmışdır. Məlum olmuşdur ki, verilmiş gübrələrin təsirindən asılı olaraq hektardan xam yağ çıxımı xeyli artır.

Gübrələrin Növlərinin və Normasının Zeytun Meyvələrinin ətli və toxum hissələrinin məhsuldarlığına və onlardan yağ çıxımına Təsiri 4 sayılı Cədvəldə verilmişdir.

Belə ki, nəzarətdə zeytun meyvələrindən xam yağ

çıxımı 10,38 sen olduğu halda hektara 20 ton peyin variantında 12,0% sen, 20 t/ha Abşeron kanalının lil qalığı verilmiş variantda 12,77 sen, 40 ton lil qalığında-14,19sen, 20 t/ha yaxantı sularının quru qalığı vermiş variantda 13,09 sen, 20 t peyinin tərkibinə ekvivalent olaraq hektara N₁₀₀ P₆₀ K₁₂₀ miqdarında mineral gübrə verilmiş variantda -14,71 sen, N₅₀ P₃₀ K₆₀ + 20 Abşeron kanalının lil qalığı birlikdə verilmiş variantda 15,45 sen və 20 t/ha Abşeron kompostu verilmiş variantda isə 13,40 sen xam yağ alına bilər ki, bu da gübrəsiz nəzarətə nisbətən 1-3% artıqdır.

Göstərilənləri nəzərə alaraq aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar:

Abşeronda yayılmış tullantı və resursları emal edib zeytun bağlarına tətbiqindən torpaq münbitliyi artmaqla zeytun bitkisinin məhsuldarlığı və məhsulun keyfiyyəti artır, alınmış məhsulların maya dəyəri aşağı düşür, mineral gübrələrə tələbat azalır.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağamirov Y. «Zeytun ağacı, kənd əməkçisinin təqvim», Bakı, 1998, s. 69-70
2. Azərbaycan Respublikası Regionlarının Sosial-iqtisadi inkişafı. Dövlət proqramı 2004-2008-ci illər Bakı 2004 il. «Respublika» qəzeti, 13 fevral 2004 il, № 035
3. Cümşüdova N.İ. «Abşeronun boz-qonur torpaq-təklifi (Türkiyə mənzərələri)», «Günay» qəzeti № 1, 7 yanvar 2006-cı il
5. Jiqareviç İ. «Zeytun», Azərbaycan dövlət nəşriyyatı, Bakı, 1990 il, 26 varılmasına dair təlimat» Bakı, 1973, 24
6. Qasımov M. «Zeytun» Azərbaycanın ədviyyat bitkiləri kitabında, Bakı, 1992, səh. 24-26
7. Hacıyev T.Y. «Azərbaycanda meyvə bağlarının su-